

TUINVLINDERS

(Dagpauwoog op Akkerdistel / commons.wikimedia.org)

S106

Beschermingsstatus

Rode lijstcategorieën

Beschermingsstatus

Habitatrichtlijnsoort

Vogelrichtlijnsoort

Belangrijke leefgebieden

Korte soortbeschrijving

Soortkenmerken

Dagvlinders hebben steeds een verdikt knopje aan het einde van hun antennes. Deze antennes zijn, in tegenstelling tot sommige nachtvlinders, nooit gevederd. De antennes van nachtvlinders zijn meer variabel van vorm. De rusthouding verschilt ook meestal tussen de nacht- en dagvlinders. Dagvlinders plooiën bij rust hun vleugels dicht boven het lichaam terwijl nachtvlinders hun vleugels meer in tentvorm houden en ook soms rond hun lichaam plooiën.

Hieronder vind je een omschrijving van de meest voorkomende tuinvlinders.

- **Schoenlappers:** Veel van onze grote dagvlinders behoren tot de familie van de "Schoenlappers". Met zijn dieprode kleur en zijn grote blauwe oogvlek is de Dagpauwoog een van onze bekendste vlindersoorten. De Atalanta is grotendeels zwart met een brede oranje band en witte vlekken op elke vleugel. Verwar hem niet met de Distelvlinder, die oranje is met zwarte vlekken, en een zwarte vleugeltop met witte vlekken. De onderkant is lichtbruin met een complexe tekening, een rozige zone en witte vlekken. Kleiner maar niet minder mooi is de Kleine vos. Deze is oranje met zwarte en gele vlekken op de voorvleugel en blauwe vlekjes in de achterrand. De Gehakkelde aurelia is dan weer oranje met zwarte vlekken en valt op door zijn gehakkelde vleugelrand. Op de donkerbruine onderkant staat

- een zilveren vlekje. Het Landkaartje is een kleine soort. De zomergeneratie herken je gemakkelijk aan zijn opvallende zwart-witte banden. Zijn onderkant lijkt wel op een landkaart. De Koninginnenpage is onze grootste dagvlinder en heeft een opvallende geelzwarte tekening. De achtervleugel loopt uit in een staartje. Op de rand van de achtervleugel staan verschillende blauwe vlekken en 1 rode.
- **Blauwtjes:** Van de kleine blauwe vlindertjes zijn twee soorten het meest talrijk. Het Icarusblauwtje heeft oranje vlekjes op de onderkant van de achtervleugel en vliegt meestal laag. Het Boomblauwtje is grijswit zonder oranje vlekjes en vliegt vaak hoger. De Kleine vuurvlinder mag dan wel rood zijn, maar behoort toch ook tot dezelfde familie.
 - **Witjes:** Van de drie echte tuinsoorten heeft het Klein geaderd witje opvallende zwarte aders in de vleugels. De twee anderen hebben dat niet, maar wel donkere vlekken aan de voorvleugelpunt. Meestal kan je in tuinen het Klein koolwitje zien, maar als de vlinder opvallend groter is en het zwart in de vleugeltop tot onder de vleugelvlek komt, is het een Groot koolwitje. De Citroenvlinder, ook wel citroentje genoemd, is een opvallende fladderaar waarvan de mannetjes felgeel zijn en de vrouwtjes groenig wit. De vleugels hebben een bruin vlekje en eindigen in een puntje.
 - **Zandoogjes:** Zandoogjes zijn vaak onopvallende bruine vlinders maar als je goed kijkt zie je hele mooie oogvlekken. De volgende drie soorten zijn het meest talrijk. Het Bruin zandoogje heeft een oranje band op de voorvleugel. De oogvlek op de voorvleugel heeft slechts 1 wit puntje. Het Oranje zandoogje is iets kleiner en in zijn oogvlek staan 2 witte puntjes. Het Bont zandoogje ziet er heel wat anders uit met zijn geelwitte stippen. Deze soort zit vaak te zonnen op bladeren. Het Koevinkje is donkerbruin en heeft 5 mooie oogvlekken.
 - **Nachtvlinders:** Niet alle vlinders die je ziet vliegen zijn dagvlinders. Ook sommige nachtvlinders zijn overdag actief. Een van de meest opvallende dagactieve nachtvlinders is de Gamma-uil, die nectar zoekt in bloemen. Een andere opvallende soort die de laatste jaren meer en meer in ons land kan gezien worden is de Kolibrievlinder.

Ecologie

De cyclus ei – rups – pop – imago (volwassen vlinder) noemen we een generatie. Sommige vlinders doorlopen deze ontwikkeling éénmaal per jaar, andere soorten kunnen meerdere generaties per jaar hebben. Het Oranjetipje vliegt bv. enkel in het voorjaar (april-juni), terwijl het Boomblauwtje meerdere generaties heeft (maart-augustus). Dat betekent dus dat de Boomblauwtjes die in april eitjes leggen, ervoor zorgen dat hun nakomelingen reeds eind juni rondvliegen. Het vlinderleven duurt, afhankelijk van de soort, enkele dagen tot enkele weken. Alleen bij de als vlinder overwinterende soorten, kan dit stadium veel langer duren.

Vlinders leggen hun eitjes in regel op de plant waarmee de rupsen zich voeden. Deze plant noemen we de “waardplant” van de vlinder. Sommige soorten leggen hun eieren op slechts 1 soort waardplant (bv. Dagpauwoog op brandnetel) andere hebben een heel gamma van waardplanten (zandoogjes op allerlei grassoorten).

Gemiddeld legt een vlindervrouwtje ca. 200 eitjes, al kan dit sterk verschillen van soort tot soort. De recordhouders zijn Dagpauwoog, Kleine vos en Groot koolwitje; zij kunnen wel een duizendtal eitjes leggen. De dikkopjes daarentegen leggen doorgaans ‘slechts’ 100 eitjes.

Het is voor de vlindervrouwtjes erg belangrijk dat de zon voldoende schijnt. Zoniet kunnen de eitjes in haar achterlijf niet rijpen en is ze niet in staat rond te vliegen, op zoek naar plekken die geschikt zijn voor de eiafzet.

Direct na het uitsluipen zijn de rupsjes niet meer dan enkele millimeters lang en bijna doorzichtig. Pas later krijgen ze een mooie kleur, vlekken, stekels of haren. Rupsen hebben geen roltong maar echte kaken. Ze bewegen zich kruipend voort via 3 paar borst- of echte poten, vier paar buik- of onechte poten en één paar “naschuivers”.

Als de rups volgroeid is gaat ze verpoppen. Hiervoor zoekt ze een speciale plek in de vegetatie op. De verpoping duurt enkele uren tot dagen. Aan de buitenkant van de pop is al duidelijk de vorm van de vleugels zichtbaar.

Er zijn drie types van poppen:

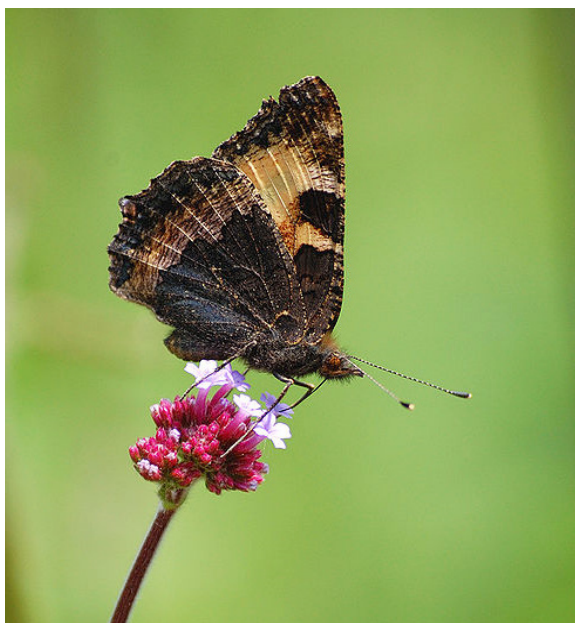
- De hangende pop (bv. Dagpauwoog) is alleen met haar uiteinde aan een blaadje bevestigd.
- De gordelpop (bv. Oranjetipje) is bovendien met een spindraad om het midden bevestigd. Deze spindraad is al voor de verpopping door de rups gemaakt.
- De grondpoppen (bv. Heivlinder) liggen vrij tussen de planten of in de bovenste bodemlagen, soms zijn ze ingesponnen tussen de vegetatie.

De pop kan geen voedsel opnemen en zich niet verplaatsen. Het is daarom belangrijk goed gecamoufleerd te zijn. Tijdens de popfase vinden er binnenin tal van veranderingen plaats. Het popstadium duurt anderhalf tot drie weken, bij soorten die als pop overwinteren ruim zeven maanden.

Direct na het ontpoppen zijn de vleugels nog opgevouwen en onbruikbaar. De pasgeboren vlinder moet eerst lichaamsvloeistoffen in de vleugeladers pompen om de aders hun volle lengte te doen verkrijgen en het vleugelvlies daartussen te spannen. Afhankelijk van de soort gebeurt de overwintering als ei, rups, pop of vlinder. Het grootste deel van onze inheemse vlinders overwintert als rups. Dit zijn vooral de vlinders die men al vroeg in het voorjaar kan waarnemen zoals het oranjetipje en het landkaartje. De rups zit dan meestal verstopt op een beschutte plaats. Sommige rupsen overwinteren in groep. De rupsen van het geaderd witje bijvoorbeeld spinnen gezamenlijk een dicht spinsel waarin ze de winter doorbrengen. Vlinders zoals de Eikenpage overwinteren als ei. De volledig ontwikkelde rupsjes zitten in de eischaal te wachten op de lente. Pas wanneer het terug warm wordt en er voldoende voedsel voor de rupsen is komen de eitjes uit. De allereerste voorjaarsboden zijn echter de vlinders die als vlinder overwinteren. Zij verbergen zich gedurende de winter op beschutte plaatsen zoals zolders, holle bomen en houtstapels. Om bevroering te voorkomen vervangen de vlinders een deel van hun lichaamsvloeistof door een soort 'antivriesvloeistof', een mengsel van alcohol, eiwitten en zouten. Gedurende deze winterslaap teren de vlinder op hun reserves. Voorbeelden van als vlinder overwinterende soorten zijn de Kleine vos en Dagpauwoog. Een beperkt aantal zal wegtrekken en overwinteren in het Zuiden.

Biotoopvereisten

Vlinders zijn, net als alle insecten, koudbloedig. Dit wil zeggen dat ze om actief te kunnen worden eerst door de zon opgewarmd moeten worden. De meeste soorten voelen zich het best bij een lichaamstemperatuur van rond de 30°C. Daalt die lichaamstemperatuur beneden de 20°C dan kunnen de meeste soorten niet meer vliegen. Vlinders gebruiken hun vleugels als een soort zonnecollectoren. Door ze in de zon uit te spreiden en zich zo op te warmen, zijn ze al bij een buitentemperatuur van 13°C in staat te vliegen. Het is dus belangrijk dat de vlinders beschutte en zonnige plekken in de begroeiing vinden. Daarnaast hebben ze ook schaduwplekken nodig om weer af te kunnen koelen als ze te warm worden. Ook voor de eieren en poppen is een goed microklimaat nodig. Te vochtige omstandigheden leiden tot beschimmelings. Bij een te lage luchtvochtigheid drogen sommige soorten snel uit. Nectar is voor de meeste vlinders de belangrijkste voedselbron. Een bloemrijke

Kleine vos nectar zoekend (foto commons.wikimedia.org)

omgeving is dan ook een must. Alternatieve voedselbronnen zijn sapstromen die voortkomen uit 'bloedende' bomen. Rottend fruit lokt ook veel vlinders, zoals Gehakkelde aurelia. Soms zie je groepen vlinders op een vochtige of modderige plek op de grond zitten: ze komen drinken en nemen er mineralen op. Om geschikte waardplanten, nectarplanten en partners te kunnen vinden, moeten de vlinders zich kunnen oriënteren.

Omdat ze een goed gezichtsvermogen hebben, gebruiken ze hiervoor herkenningspunten in het terrein. Het is daarom belangrijk dat er voldoende landschapselementen als bosjes en houtsingels aanwezig zijn. Voor hun voortplanting zijn de geschikte waardplanten nodig. Van soorten zoals de Atalanta, Kleine vos, Dagpauwoog, Landkaartje leven de rupsen uitsluitend van brandnetel. Gehakkelde aurelia en Distelvinder kunnen zich met brandnetel voeden, maar ook met andere planten. Voor sommige soorten kunnen planten die in de tuin voorkomen als waardplant gebruikt worden: wortels (Koninginnepage), kolen (witjes), ... Ook het overwinteringsbiotoop moet aan een aantal eisen voldoen. De dagvlinders die als vlinder overwinteren, hebben nood aan een beschutte plek. Eitjes, rupsen en poppen zitten tussen planten, in stengels of in het strooisel.

Distelvlinders op een vlinderstruik (foto commons.wikimedia.org)

Populatie-uitwisseling en natuurverbindingen

De mobiliteit van de meeste dagvlindersoorten is gering. Soorten van voedselrijke en meer dynamische milieu's, zoals de koolwitjes, kunnen zich gemakkelijk over vele kilometers verplaatsen. Het merendeel van de soorten is echter zeer honkvast en verplaatst zich gemiddeld niet meer dan 500 meter. De meeste mobiele vlindersoorten zijn de trekvlinders. Zij kunnen hier niet overwinteren en bevolken Noordwest-Europa ieder jaar weer vanuit het zuiden. Het meest bekend zijn de Atalanta en de Distelvinder, die hier in grote getale kunnen voorkomen.

Voorkomen in de provincie Vlaams-Brabant

Regionale verspreiding

Soortafhankelijk

Inventarisatieonderzoeken

- Atlasproject INBO-Vlinderwerkgroep NP (2007-2009).
- www.vlindermee.be

Knel- en aandachtspunten

- Achteruitgang van de habitatkwaliteit
Kwaliteitsverlies door verzuring, vermesting, pesticidgebruik, schaalvergroting en verdroging. Vaak verdwijnen de waardplanten of wijzigt de vegetatie zo sterk dat de vlinder er zich niet thuis voelt. Door grootschalig beheer (vaak machinaal) verdwijnt veel variatie in het landschap. In tuinen leidt het intensieve tuinonderhoud tot verlies van voor vlinders noodzakelijke elementen als nectarrijke planten, strooisel, schuilplaatsen, en dergelijke. Dergelijke tuinen bieden nauwelijks geschikt leefgebied voor tuinvlinders.
- Versnippering
Eén van de belangrijkste problemen is de versnippering van leefgebieden in

Vlaanderen. Vele vlinders moeten nog in kleine stukjes leefgebied overleven. Helaas zijn ze vaak niet in staat te migreren van het ene gebied naar het andere. Kleine populaties zijn daarenboven veel kwetsbaarder en zullen sneller verdwijnen. Het is dan ook belangrijk dat in het landschap zogenaamde corridors aanwezig zijn: een kleinschalig landbouwgebied met bloemrijke houtkanten is voor een vlinder makkelijker te overbruggen dan een kaal landschap waar enkel maïs geteeld wordt.

- **Veranderend klimaat**

Het is nog niet erg goed gekend hoe dagvlinders reageren op klimaatsverandering, maar verwacht wordt dat vooral de minder mobiele soorten wel eens in de problemen zouden kunnen komen door een veranderend klimaat.

Overzicht maatregelen

H5.5. Ecologisch beheer van bermen

H10.2. Natuurvriendelijke inrichting van erven en tuinen

Landschaps- en habitatgerichte maatregelen

H5.5. Ecologisch beheer van bermen

Bermen zijn belangrijk voor vlinders. Het is hun leef-, verbindings- en voedingsgebied. Zowel schrale als bloemrijke bermen zijn belangrijk voor vlinders.

Elke wegberm kan uitgroeien tot een ecologisch waardevol pareltje. Wegbermen zijn in sommige gebieden de laatste toevluchtsoorden geworden voor zeldzame planten en dieren. Toch zijn ze nog al te vaak een ongewaardeerd stukje natuur. Als algemeen principe voor een ecologisch bermbeheer geldt: maaien en afvoeren vanaf 15 juni en een 2de keer vanaf 15 september.

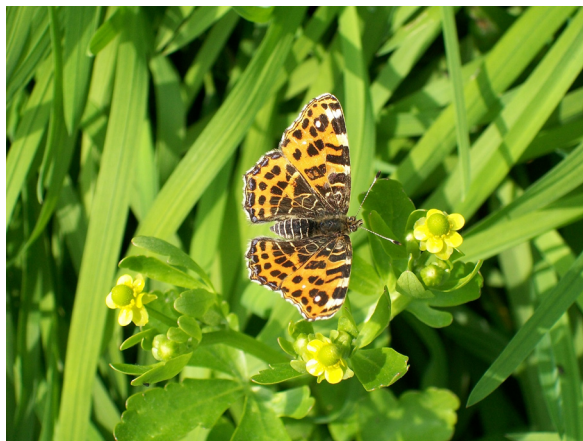
H10.2. Natuurvriendelijke inrichting van erven en tuinen.

Erven en tuinen bieden talrijke mogelijkheden voor het voorzien van warmte en schuilplaatsen, waardplanten, nectarplanten voor vlinders en overwinteringsplaatsen. Zoals in fiche H10 beschreven, begint alles met een extensief en ecologisch verantwoord beheer. Pesticiden horen niet in een vlindervriendelijke tuin. Verder is een gevarieerde tuin, zowel gevarieerde structuren als diverse soorten, wenselijk.

Tips voor een vlindervriendelijke tuin:

Warmte en beschutting

Een gevarieerde tuin met hoge en lage planten, bomen, struiken, kruiden en gras van verschillende lengtes, biedt voldoende schuilplaatsen. Ook takkenhopen, hagen en houtkanten zorgen voor variatie. Om windstille plekjes te maken zijn hagen en heggen beter dan een schutting. Beschutte, zonbeschenen plaatsen bieden de noodzakelijke plekken om op te warmen. Stenen houden de warme van de zon goed vast.

Landkaartje op Blaartrekkende boterbloem (foto Grontmij)

Langs muren en stenige paden is het daardoor meestal lekker warm.

Nectarrijke planten langs een muur of langs de rand van een pad zijn daarom dikwijls erg in trek zijn bij vlinders.

Vlinders houden van bloemrijke zuidelijke bosranden omdat ze er veel beschutte plekjes vinden. In de tuin kan een zuidelijke 'bosrand' ontstaan door enkele bomen of struiken, een haag of klimplanten met een kruidlaag die overgaat in het gazon.

Nectarplanten voor vlinders

In de fiche H10 worden een aantal interessante nectarplanten opgesomd. Het gaat onder meer om IJzerhard, Beemdkroon, Lavendel, Tijn, asters, Zinia elegans, Damastbloem, Hemelsleutel, Koninginnekruid, Vaste muurbloem, Enkelbloemige afrikaantjes, Klaver of Rode zonnehoed. Een Vlinderstruik (Buddleja) maakt het compleet. In het optimale geval worden nectarplanten aangeboden zodat nectar beschikbaar is van in het vroege voorjaar tot de late herfst. Een spreiding van de bloeiperiode doorheen het jaar (voorjaars- en zomerbloeiërs) is dan ook aangewezen. In het voorjaar zijn Wilg, Sleedoorn, Peperboompje, Longkruid, Hondsdraf en Hazelaar interessante nectarleveranciers; in het najaar Hemelsleutel, Koninginnekruid, Klimop, e.a. Ook rottend fruit en sap van snoeiwonden wordt soms dankbaar gebruikt door tuinvlinders. In een vlindervriendelijke tuin wordt daarom niet alle valfruit opgeraapt.

Waardplanten voor rupsen

In de fiche H10 worden ook waardplanten voor een aantal vlindersoorten weergegeven. Deze waardplanten kunnen in verschillende groenvormen in de tuin toegepast worden: in een bloemenweide, een aantal struiken en klimplanten, een ruig hoekje met Brandnetel, en dergelijke.

Overwinteringplaatsen

De meeste vlinders overwinteren als rups of pop tussen planten, onder dorre bladeren of in het gras. Laat dus wat wilde hoekjes staan en verwijder niet alle plantenmateriaal

Andere interessante elementen

Kies voor structuur en variatie in de tuin. Vlinders gebruiken de planten in je tuin als herkenningspunten. Vlinders hebben behoefte aan een gestructureerde en gevarieerde omgeving, afwisseling van hoge en lage planten, bomen, struiken, kruiden, een stukje gazon... Hoog uitstekende planten (ook bomen) worden door mannetjes-vlinders gebruikt als uitkijkpost om vrouwtjes te zoeken.

Een op een schutting zonnende Atalanta (foto commons.wikimedia.org)

Specifieke structuren

Een ander voorbeeld is de aanwezigheid van specifieke herkenningspunten in de vegetatie zoals 'bruidsbomen' waar mannetjes en wijfjes zich verzamelen. Sommige soorten zoals de Kleine vuurvliedder houden vanaf een hoge bloem hun territorium in de gaten. Andere, zoals het Hooibeestje, gebruiken de verschillen in lang en kort gras om zich te oriënteren.

Soortgerichte maatregelen

Er zijn geen specifieke soortbeschermingsmaatregelen gekend.

Financierings- en ondersteuningmogelijkheden

Algemeen

- Ondersteuning gemeentelijk natuurbeleid

Soortgericht

- Bijzonder natuurbeschermingsproject

Habitatgericht

- Beheerovereenkomst soortenrijke graslanden en akkers
- Beheerovereenkomst perceelsrandenbeheer

Lopende initiatieven

- Atlasproject INBO-Vlinderwerkgroep NP (2007-2009).
- www.vlindermee.be
- 1 miljoen vlinders! Regionaal Landschap Zenne, Zuun en Zoniën

Opvolgings- en evaluatiemogelijkheden

Voor echte beginners die een vlinder correct op naam willen brengen, kan vlinders vangen noodzakelijk zijn. Wanneer je echter al wat ervaring opdoet, zal je merken dat je veel vlinders kan herkennen zonder ze te vangen. Een verrekijker die op korte afstand kan focussen is ook handig. Het vangen van vlinders lijkt eenvoudig, maar vergt toch wel wat vaardigheid. Alles moet er op gericht zijn om de vlinder in zo een goed mogelijke conditie te bewaren teneinde hem zonder schade terug in de natuur te kunnen laten.

Daarom enkele tips rond vangen:

- Kies voor een net met fijne, soepele gordijnenstof zonder gaatjes. Op die manier worden de poten, noch de vleugels beschadigd.
- Kies voor het determineren van een vlinder in een potjesloep een schaduwrijke plaats. Een potjesloep is niet zo groot. Vermijd dan ook om er grote soorten in te stoppen. Beperk het gebruik van een potjesloep tot de minimumtijd, die nodig is om te determineren en laat de vlinder dan zo snel mogelijk los. De fladderende vlinder lijkt er meestal onbeschadigd uit te komen, maar verliest er toch heel wat vleugelschubben.
- Sterk fladderende vlinders laat je best onmiddellijk los of plaats je snel op een koele donkere plaats, waar hun lichaamstemperatuur afneemt, zodat ook hun activiteit vermindert. Dit is niet erg, want in feite creëer je gewoon een tijdelijke nachtsituatie.

Factoren zoals vliegtijd en biotoop kunnen belangrijke aanwijzingen geven m.b.t. de determinatie.

Referenties & verdere informatie

Publicaties

- Bink F. (1992). Ecologische atlas van de dagvlinders van Noordwest-Europa. Schuyt & Co/Haarlem.
- Groenendijk D. & Wolterbeek T. (2001). Praktisch natuurbeheer: vlinders en libellen. KNNV Uitgeverij.
- Maes D. & Van Dyck H. (1999). Dagvlinders in Vlaanderen - Ecologie, verspreiding en behoud. Stichting Leefmilieu/Antwerpen i.s.m. Instituut voor Natuurbehoud en Vlaamse Vlinderwerkgroep/Brussel.
- Maes D. (2004). The use of indicator species in nature management and policy making. The case of invertebrates in Flanders (Northern Belgium). 295 p.
- Van Dyck H., Maes D. & Brichau I. (2001). Toepassen van een multi-soortenbenadering bij planning en evaluatie in het Vlaamse natuurbehoud. Rapport Universiteit Antwerpen (in opdracht van Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Natuur). Wilrijk. 90 p.

Websites

- www.telmee.be
- www.bilzenvlinderstad.be
- www.vlindermee.be
- www.zonderisgezonder.be
- www.waarnemingen.be

Folders

- Aeolus (2008). Dag, vlinders in de berm! Vlindervriendelijke inrichting en beheer van bermen, taluds en restgronden. LNE. 36 p.
- Digitale nieuwsbrief "vlinder.flits" aan te vragen via de website www.natuurpunt.be
- Vlinder mee! Natuurpunt.
- Landschapskrant 1 miljoen vlinders. Regionaal Landschap Zenne, Zuun en Zoniën Lente 2010 Nr 1.

Advies

- Vlinderwerkgroep Natuurpunt
- Vlinderwerkgroep Thecla